

Stawfordska Sällskapet

Historikergrupp för Höganäs AB

www.stawford.se

Rapport nr 30

Kungliga Fysiografiska Sällskapet och Höganäsbolaget

Henry Svensson 2024

Kungliga Fysiografiska Sällskapet och Höganäsbolaget

Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund instiftades 1772. Sällskapet utgör idag en akademi för naturvetenskap, medicin och teknik med syfte att stödja forskningen inom dessa områden. Detta sker främst genom utdelandet av anslag och stipendier motsvarande avkastningen från de fonder och stiftelser som Sällskapet under årens lopp kommit att förvalta. Sällskapets samlade utdelning av medel för forskning uppgick 2023 till drygt 40 Mkr. I Sällskapets historia finns flera beröringspunkter till betydelsefulla personer med anknytning till Höganäsbolaget. Ytterligare beröringspunkter gäller Kullaberg och Krapperups gods. Syftet med detta projekt är att kortfattat lyfta fram dessa samband.

Sällskapet instiftas och Eric Ruuth väljs in

Initiativtagare till Fysiografiska Sällskapet i Lund och dess drivande kraft var naturalhistorikern Anders Jahan Retzius (1742-1821). De två övriga instiftarna var teologen Nils Hesselén (1728-1818) och medicinaren Andreas Barfoth (1738-1819). Enligt de ursprungliga stadgarna skulle Sällskapet främst främja tillämpade vetenskaper inom naturalhistoria och ekonomi. Sett ur den synpunkten förvånar det inte att friherre Eric Ruuth (1746-1820) invaldes redan 1773 och då som Sällskapets nionde ledamot utöver de tre instiftarna. Efter ursprung-

*Greve Eric Ruuth, ledamot 1773 och hedersledamot 1815.
Källa: L'Estrade.*

lig ansökan av Ruuth och Rudolph Stiernswärd (1728-1793), också han ledamot 1773, fick Sällskapet nådig stadfästelse av Gustaf den III:e 1778. Sedan dess bär Sällskapet epitetet "Kungliga". Det ligger inte inom ramen för denna text att återge Ruuths mångfacetterade levnadsbana men av betydelse är att han utöver sin ämbetsmannabana i huvudstaden var godsägare och industriman i Skåne. Som exempel på detta bidrog han 1797 till grundandet av Gustaf IV Adolfs Stenkolsverk som blev Höganäsbolagets första namn. 1815 utnämndes Ruuth till hedersledamot i Sällskapet, nu som greve, president i Kammarkollegium, överste marskalk och en av rikets herrar. Motiveringen var att *hans kända kärlek för vetenskaperna hafva en anledning, och genom sin upphöjda placering i Staten hafva tillfälle att kraftigt befordra Sällskapets föremål.* Under det fortsatta 1800-talet kom Sällskapets akti-

viteter att förskjutas allt mer mot grundvetenskapliga problemställningar även om ekonomiska värv fortsatt hade en given plats.

Ivar Svedberg, Jacob Beskow och Emil Sieurin blir ledamöter i Sällskapet

Lunds universitet instiftades 1666 och verksamheten kom igång 1668. Med anledning av 250-års-jubiléet 1918 vände sig ett antal prominenta personer till det omgivande samhället i avsikt att genom en penninginsamling skapa en fond med syfte att stärka forskningens prak-

Åke Nordenfelt, disponent vid Höganäsbolaget 1890-1919. Källa: Möllerfors.

Ivar Svedberg, ingenjör vid Höganäsbolaget, ledamot i Sällskapet 1918. Källa: L'Est-rade.

tiska tillämpningar inom lantbruk och industri företrädelsevis i Skåne. Man menade också ”att det fysiografiska sällskapet i Lund är bättre än någon annan inrättning i södra Sverige lämpadt för den uppgift vi med detta upp-rop åsyfta att stödja, och är på den grund vår afsikt att till dess förvaltning öfverlämna den jubileumsfond, som vi äro övertygade om nu skall komma till stånd”. Uppropet undertecknades av 34 personer däribland disponent Åke Nordenfelt (1847-1920), ingenjör Ivar Svedberg (1866-1949) och ingenjör Jacob Beskow (1876-1928) – alla tre med anknytning till Höganäsbolaget.

Svedberg utbildade sig vid Chalmers Tekniska Läroanstalt i Göteborg. Han var sedan 1890 gruv- och maskiningenjör i Billesholm innan han 1903 blev överingenjör vid Höganäs-Billesholms aktiebolag med ansvar för den samlade gruvdriften. Denna befattning behöll han fram till pensioneringen 1927. Beskow utbildade sig vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm. Han var verksam inom industri och samhälle, främst i Helsingborg, innan han 1919 efterträdde Åke Nordenfelt som disponent för Höganäsbolaget. Han var tidvis tjänstledig för uppdrag i den von Sydowska expeditionsministären 1921. Han lämnade uppdraget i Höganäs 1925 då han utnämndes till generaldirektör och chef för Domänstyrelsen. Som disponent för Höganäsbolaget efterträddes han av Ragnar Blomquist (1878-1963).

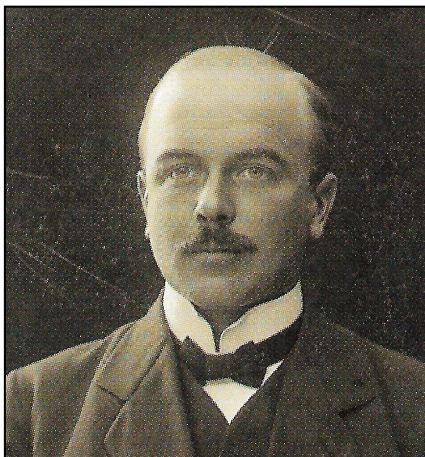
Både Svedberg och Beskow invaldes som ledamöter i Kungliga Fysiografiska Sällskapet i samband med

Jakob Beskow, ingenjör vid Höganäsbolaget, ledamot i Sällskapet 1918. Källa: L'Est-rade.

insamlingen 1918. Metoden att framställa järnsvamp utvecklades av överingenjören Emil Sieurin (1877-1962). Denna "Höganäsmetod" innebar att järnmalm reduceras med hjälp av koks, kalk och lera. Tillverkningen startade i liten skala 1911. Mot bakgrund av dessa insatser invaldes 1922 även Sieurin i Sällskapet. En senare utveckling blev att mala ner järnsvampen till pulver och idag är Höganäsbolaget världsledande inom metallpulverområdet. Vid samma tillfälle, 1922, invaldes professorn i fysikalisk kemi vid Uppsala universitet, sedermera Nobelpristagaren i kemi 1926, Theodor (The) Svedberg (1884-1971) i Sällskapet. Han var med och planerade Höganäsbolagets nya centrallaboratorium och var följdriktigt en av talarna när laboratoriet högtidligt invigdes 1947.

Jubileumsfonden 1918

Emil Sieurin, ingenjör vid Höganäsbolaget, ledamot i Sällskapet 1922. Källa: L'Est-rade.

Genom uppropet till det omgivande samhället insamlades 300 tkr. (motsvarande c:a 7 Mkr. i 2023 års penningvärde) i form av tre fonder: Skånes Lantbrukares och Industrimäns Jubileumsfond; Wilhelm Westrups Fond och Konsul Nils Perssons Minnesfond. Pengarna överlämnades till Kungliga Fysiografiska Sällskapet den 27 september i Lunds domkyrka och en av undertecknarna av gåvan var Ivar Svedberg. Svedberg var också en av dem som undertecknade grundstadgan för Skånes Lantbrukares och Industrimäns Jubileumsfond den 15 januari 1919. Jubileumsfondens nuvarande värde (2023) uppgår genom god förvaltning och låga omkostnader till c:a 140 Mkr.

Sällskapets studiebesök vid Höganäsbolaget 1920 och 2023

Beröringspunkterna med främst Svedberg och Beskow kan mycket väl ha varit bakgrunden till att Kungliga Fysiografiska Sällskapet 1920 gjorde ett studiebesök vid Höganäsbolaget och dess gruvsdrift. En annan beröringspunkt kan möjligen ha utgjorts av att bruksläkaren vid Höganäsbolaget, Gustaf Alling (1878-1963), genomförde ett avhandlingsarbete vid Lunds universitet 1919-1926 gällande tuberkulosförekomsten bland kolgruvarbetare och deras familjer vid företaget. Studiebesöket arrangerades av Carl Magnus Fürst (1854-1935)

Med. d:r Gustaf Alling, bruksläkare vid Höganäsbolaget 1915-1947. Källa: Lunds Universitetsbibliotek.

som var Sällskapets ständige sekreterare 1911-1933. Vid Allings disputation och promovering 1926 ingick Fürst i den Medicinska fakulteten – en fakultet som gått till historien som ”Den Stora”. I fakulteten ingick även ledamöterna John Forssman (1868-1947), Einar Sjövall (1879-1964) och Karl Petrén (1868-1927) till vilka Alling riktade ett särskilt varmt tack deras handledning under avhandlingens genomförande.

Det skulle dröja drygt 100 år innan studiebesöket upprepades men 2023 besökte Sällskapet ånyo Höganäs och på programmet stod bl.a. ett föredrag av Höganäsbolagets forskningschef Pontus Hydén. Nu var gruvdriften ett minne blott och forskningen och produktutvecklingen gällande metallpulver var det givna temat.

Kungliga Fysiografiska Sällskapet på besök i Höganäs 1920. Sällskapets ordförande Axel Kock, professor i nordiska språk, står i mitten av gruppen iförd slokhatt. Källor: L'Estrade och Westling.

Aktiebolaget Kullabergs Natur 1914-1999

Inte bara Höganäsbolaget utan även Kullaberg har en tydlig koppling till Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Den västligaste delen av berget, den klippiga spets som sticker ut mellan Öresund och Skälderviken, ägdes sedan 1872 av baron Nils Gyllenstierna (1855-1926) på Krapperups gods. Redan under 1900-talets första decennium, och kanske tidigare än så, övervägde han att avyttra området. Det omfattades inte av fideikommisset Krapperup. Orsaken var att bergspetsen inte var ekonomiskt bärande. Att fortsatt bedriva stenbrytning var inte ett rimligt alternativ. Samtidigt var inkomsterna från bergets blomstrande turism, med Mölle som utgångspunkt, minst sagt begränsade för markägaren. Läget för Aktiebolaget Kulla på Kullaberg under ledning av Nils Gyllenstierna var således ansträngt.

Aviseringen om en eventuell försäljning väckte naturligt nog stor oro bland skånska naturskyddsvänner och flera engagerade sig i frågan. Exempel på det är botanisterna Bengt Lid-

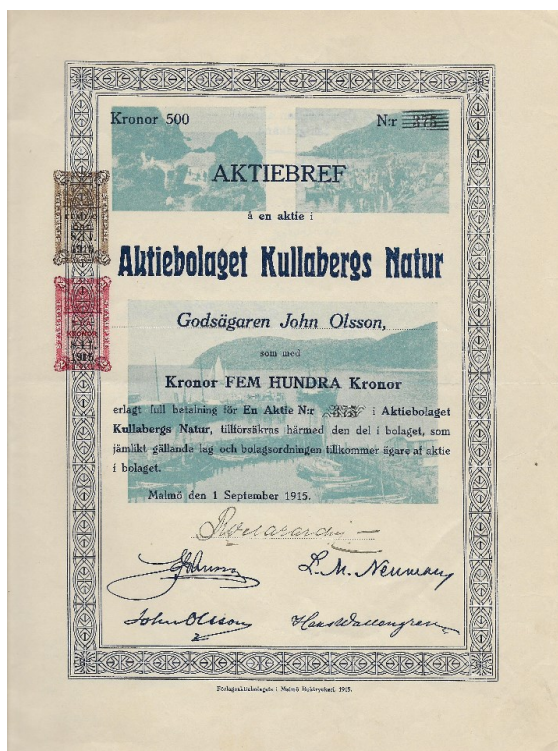

Västra delen av Kullaberg från Nyhamnsläges fälad. Nils Folke Knafve, olja på pannå, 41x33 cm, 1967. Tillhör författaren.

forss (1868-1913) och Sten Selander (1891-1957) samt ornitologen Paul Rosenius (1865-1957). Därtill kom ett effektivt engagemang av Skånes Naturskyddsförening och dess ordförande, tillika landshövdingen i Malmöhus län, greve Robert de la Gardie (1858-1937). Möjligheten av en statlig nationalpark diskuterades men fortsatta förhandlingar ledde fram till att ett köpekontrakt kunde upprättas mellan en tillmötesgående Nils Gyllenstierna och ett konsortium inom Skånes Naturskyddsförening avseende Aktiebolaget Kulla på Kullaberg till ett pris av 600 tkr. (motsvarande

c:a 20 Mkr. i 2023 års penningvärde). Den 4 juli 1914 undertecknades urkunden för instiftandet av det nya bolaget – Aktiebolaget Kullabergs Natur – och dess konstituerade sammanträde hölls den 4:e december samma år.

Urkunden undertecknades av fem personer. Aktieposterna i det nya bolaget fördelades initialt mellan dessa för vidare försäljning till olika enskilda intressenter och företag över hela landet. Tre av de fem har särskild relevans för denna text. Robert de la Gardie är redan nämnd. Han hade året före utnämnts till hedersledamot i Kungliga Fysiografiska Sällskapet. Han blev Aktiebolaget Kullabergs Naturs förste ordförande, en post som han upprätthöll intill sin bortgång 1937. I den första styrelsen ingick även professorn i zoologi vid Lund universitet, Hans Wallengren (1864-1938). Han var Sällskapets ordförande 1916-1917. Den tredje, ehuru utan anknytning till Kungliga Fysiografiska Sällskapet, var godsägaren

John Olssons aktiebrev nr. 375 gick i tur och ordning vidare till G. & L. Beijer Aktiebolag, Malmö, konsul Ivar P:son Henning, Helsingborg, konsul Olof Arnberg, Höganäs, och direktör Max Olle Arnberg Höganäs. Brevet ställt till förfogande av Helena Arnberg.

ten Erik Widmark (1889-1945) igenom att bolaget skulle överlåta majoritetsposten av sina aktier till Kungliga Fysiografiska Sällskapet för att förhindra en sådan utveckling. Båda var ledamöter i Sällskapet och 1943-1944 fick Sällskapet tillgång till berget. Många framstående forskare inom det naturvetenskapliga ämnesområdet med anknytning till Lunds universitet kom under många år framöver att dra fördel av detta arrangemang. För att ytterligare stödja forskningen på Kullaberg tillskapades 1985 en specifik fond för att stödja just forskningen på Kullaberg – AB Kullabergs Naturs Forskningsfond. Förutom det rent vetenskapliga utvecklade forskarna också starka personliga och emotionella band till berget.

Staten tar över berget 1997

Att förvalta och vidareutveckla berget blev med tiden kostsamt för Aktiebolaget Kullabergs Natur och därmed för majoritetsägaren Kungliga Fysiografiska Sällskapet. Berget klassades som naturreservat 1971 och detta ökade kraven ytterligare. Olika lösningar diskuterades och en del genomfördes också men ekonomin förblev ett stort problem. Ett beslut om försäljning mognade så småningom fram och Naturvårdsverket visade nu intresse av att ta över. Staten var redan involverad i kraft av naturreservatet. I förhandlingarna spelade ordföranden i

John Olsson (1858-1943) på närbelägna Balderups gård. Han blev bolagets verkställande direktör, en post som han upprätthöll intill sin bortgång 1943. Därtill kom en tid som ordförande 1937-1941 i samband med de la Gardies bortgång. De två övriga var Leopold M Neuman (1852-1922) och Emil Johnsson (1865-1934). Neuman, botanist och rektor i Ystad, var vid tillfället sekreterare i Skånes Naturskyddsförening. I det nya bolaget hade han förtroendeuppdrag 1914-1921. Johnsson, konsul och systerlösare inom rederinäringen i Höganäs, hade sitt förtroendeuppdrag just under startåret 1914.

Kungliga Fysiografiska Sällskapet blir majoritetsägare 1944

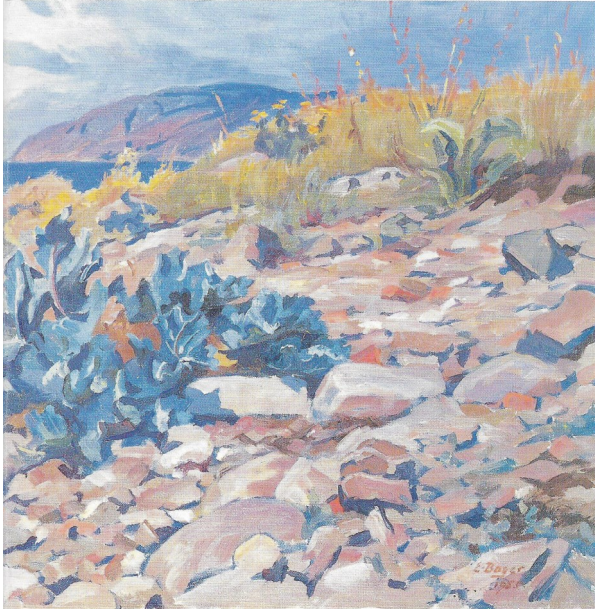
Under 2:a världskrigets prövningar ökade oron än en gång för att berget skulle kunna komma att exploateras i olika syften sättande naturvärdena på prov. Ordföranden i Aktiebolaget Kullabergs Natur, Jens Lassen Faurschou Dornonville de la Cour (1876-1956), drev tillsammans med kemisten

Kungl.
Fysiografiska
Sällskapet
i Lund

AB Kullabergs
Natur
Mölle

Natur och Kultur kring Kullen

Vid Aktiebolaget Kullabergs Naturs 75-årsjubileum 1989 arrangerade bolaget tillsammans med Kungliga Fysiografiska Sällskapet symposiet "Natur och Kultur kring Kullen". Symposiehäftets framsida med oljemålning (något beskuren) av Einar Bager 1955. Häftet tillhör författaren.

utgjorde fortsatt fideikommisset Krapperups viktigaste näringsgren. 1963 stiftades lagen om avveckling av fideikommiss och 1967 tillkom den Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen. Stiftelsen skall tillse att Krapperup utgör en väl sammanhållen godsmiljö med slott, park och ett modernt jordbruk men stiftelsen skall också stödja vetenskaplig forskning, främst med anknytning till Kullabygden. Enligt stadgarnas 3:e paragraf bör förslag till utdelning och understöd för sådan vetenskaplig forskning inhämtas från Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Enligt stadgarnas 5:e paragraf skall styrelsen innefatta en ledamot som styrelsen för Kungliga Fysiografiska Sällskapet utsett. Så har också kommit att bli fallet under årens lopp. I detta sammanhang går tankarna till Nils Christopher Gyllenstierna (1789-1865). Han var inte bara fideikommissarie på Krapperup utan även en hängiven naturhistoriker med växter och fiskar som specialområden. Hans ställning och kompetensprofil passade väl in i Sällskapets syften under det tidiga 1800-talet och ett logiskt inval skedde 1822.

Aktiebolaget Kullabergs Natur, tillika medlemmen i Kungliga Fysiografiska Sällskapet, länsrådet Lennart Linder-Aronson (1925-2022), en viktig roll. Försäljningen ägde rum 1997 och köpesumman blev 9,5 Mkr. Arbetet med att avveckla bolaget påbörjades och den 15:e juni 1999 makulerades så John Olssons aktie nr. 375 av kamreren Arne Jönsson. Kungliga Fysiografiska Sällskapets behållning, motsvarande 72 % av aktierna, blev tillsammans med kvarstående medel i AB Kullabergs Naturs Forskningsfond grunden för Kullabergsdonationen vars kapital idag (2023) uppgår till c:a 24 Mkr. Avkastningen används för naturvetenskaplig och arkeologisk forskning i första hand vid naturreservatet Kullaberg vilket också omfattar bergets östra del. Denna del klassades som naturreservat redan 1965.

Kungliga Fysiografiska Sällskapet och Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen

Bergets östra del med angränsande jordbruk ingick inte i försäljningen 1914 utan

Rekonstruktionen av stenkolsverket 1825

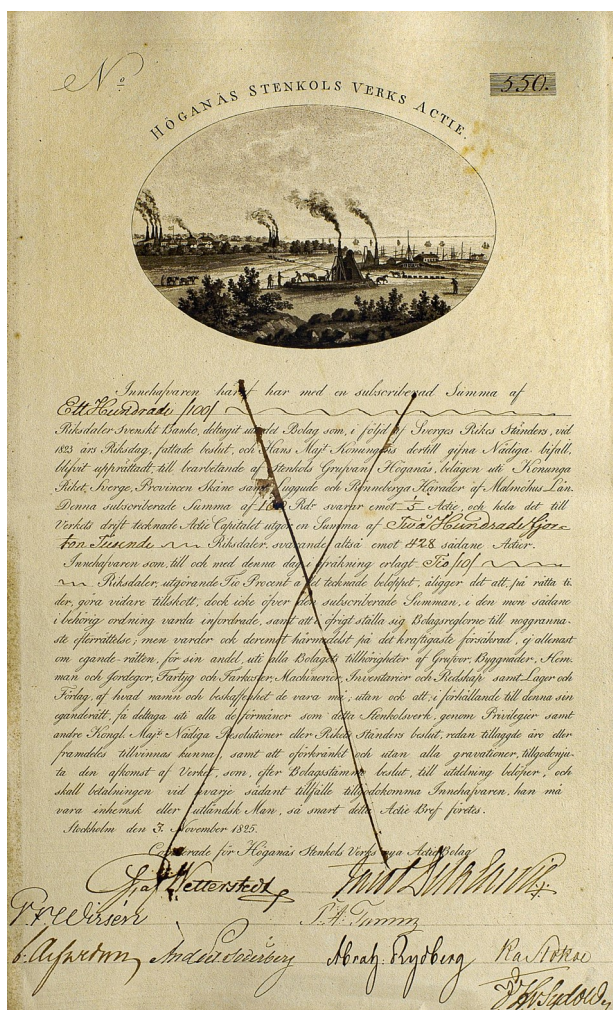
Den 27:e januari 1825 skrev kung Carl XIV Johan följande till greve Jacob de la Gardie:

”Med bifall till Eder, å Höganäs StenkolsVerks Bolags Intressenters vägnar, gjorda underdåniga anhållan att, sedan Rikens sednast församlade Ständer bifallit det Statens hos Bolaget egande fordran må afskrifvas emot det vilkor, att Stenkols Verket upplåtes åt ett nytt Bolag, som med en Fond af 200,000 Riksdaler åtog sig att Grufve-arbetet verksamt fortsätta, Oss tackes i Nåder förordna en Comité, som, efter noggrann granskning af de StenkolsVerket rörande Handlingar, till Allmänheten utgäfve en framställning i ämnet och emottoge de blifvande Actie-egarnes anbud”.

Med en Comité avsågs bildandet av en ny styrelse för stenkolsverket och Nils Christopher Gyllenstierna tillträdde som en av ledamöterna. Han blev detta uppdrag trogen under 32 års tid.

Händelsen 1825 är betydelsefull. Statsmaktens krav för fortsatt understöd av verksamheten vid företaget var nämligen att leran, som dittills bara hanterats som biprodukt till stenkols-

brytningen, skulle tillvaratas systematiskt och på ett inkomstbringande sätt. Redan 1825 anlades följdriktigt ett tegelbruk för tillverkning av eldfasta produkter och 1828 tillkom en taktegelfabrik. Därmed togs ett stort steg för att så småningom nå en lönsam produktion – en lönsamhet som blev en förutsättning för det Höganäs AB och Höganäs kommun som vi upplever idag.

”Aktie från 1825 med värdet 100 Riksdaler svenskt Banko som visade att ägaren ”deltagit uti det Bolag som, i följd af Sverges Rikes Ständers, vid 1823 års Riksdag, fattade beslut, och Hans Majt. Konungens dertill gifna Nådiga bifall bilvidt upprättadt till bearbetande af stenkols Grufvan Höganäs”

Källförteckning i kronologisk ordning:

- De la Gardieska arkivet, Historiska handlingar 26:14, 1825. Lunds Universitetsbibliotek.
- H. A. Mueller: Minnesblad till Höganäs 100-Års-Jubileum 1797-1897. Schmidts Boktryckeri Aktiebolags tryckeri, Helsingborg 1897.
- Gustaf Alling: Kohlengrubenarbeit und Tuberkulose in Schweden (akademisk avhandling). Berlingska Boktryckeriet, Lund 1926.
- Otto Gertz: Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund – Historisk överblick och personförteckningar. Håkan Ohlssons Boktryckeri, Lund 1940.
- Per Brinck: Ett naturreservat kommer till – AB Kullabergs Naturs första år. Kullabygd. Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1992.
- Roland Möllerfors: Höganäs AB under 200 år. Globograf AB, Höganäs 1997.
- Leif L'Estrade: Från stenkol och lera till järnpulver. Tryck BTJ, Lund 2002.
- Håkan Westling: Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund 1772-2006. Wallin & Dalholm, Lund 2006.
- Lars Pålsson, Per Brinck, Arne Jönsson: AB Kullabergs Natur 1914-1999 – Förvaltning, forskning, naturvård och turism. Elanders Fälth & Hässler, 2014.
- Johan Stenström (red.): Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen 50 år 1967-2017. Media-pool Print Syd AB, Estonia 2017.
- Henry Svensson: Med. d:r Gustaf Alling. Svensk Medicinhistorisk Tidskrift, Vol. 24 Nr 1, 2020.
- Per Alm: Kungliga Fysiografiska Sällskapetets donationer. Bloms Tryckeri AB, Lund 2022.
- Kungliga Fysiografiska Sällskapetets årsredovisning 2023.

Henry Svensson är docent vid Medicinska fakulteten, Lunds universitet, och själv medlem i Kungliga Fysiografiska Sällskapet. Han växte upp i Höganäs och har vid två tillfällen tidigare bidragit med material till Stawfordska Sällskapet – Historikergruppen för Höganäs AB. I det första fallet gällde det bruksläkaren Gustaf Alling och hans doktorsavhandling vid Lunds universitet 1926 och hans anställning vid Svenska Arbetsgivarföreningen 1939 och framåt. I det senaste fallet gällde det Höganäs Musikkår som startades av Höganäsbolaget 1853. Musikkåren är Sveriges äldsta.